

The Wife's Duty to Observe *Hijab* and *Ifaf* from the Perspective of the Imperatives of Family Law: A Comparative Study of the Iranian and English Legal Systems

Seyyede Omolbanin Hoseini ¹

1. Assistant Professor of Private Law, Faculty of Law, University of Qom, Qom, Iran; Email: so.hoseini@qom.ac.ir

Abstract

Received:
2024/12/04
Revised:
2025/10/15
Accepted:
2025/12/21
Published
online:
2026/03/28

The ruling concerning the obligatory nature of *hijab* (*Islamic outfit*) remains a matter of settled consensus among both Shia and Sunni jurists and constitutes one of the firmly established principles of Islamic jurisprudence (*fiqh*), notwithstanding the insinuations and skepticism that have surfaced in contemporary public discourse. However, a dimension that has received considerably less scholarly examination is the wife's duty to observe the conventional limits of *hijab* and *ifaf* (outward decorum in dress and conduct & inward chastity and restraint) in a manner commensurate with the exigencies of spousal and familial relations. This article addresses the question of whether, as one aspect of the husband's rights over the wife, a duty exists on the part of the wife to observe the conventional standards of *hijab* and *ifaf* according to the criterion of customary reasonableness, and, if so, what legal means of enforcement the husband possesses to secure compliance. Employing a descriptive-analytical methodology and drawing upon established jurisprudential foundations and authoritative legal sources, the study reconceptualizes this obligation by expanding it from a purely individual religious duty to a familial obligation grounded in the reciprocal rights and duties of the spouses. Placing particular emphasis on the Jurisprudential Rule of Reasonable Conduct in Marital Relations (*qā'idat luzūm al-mu'āsharah bi-l-ma'rūf*), the statutory duty of spouses to render mutual assistance in the consolidation of the family's foundations under Article 1104 of the Iranian Civil Code, and the reciprocal duty of fidelity and the preservation of the sanctity of the marital bond, the article concludes that the observance of modest *ifaf* and appropriate standards of *hijab* cannot be regarded as solely the wife's personal and private concern. On the contrary, such observance constitutes, in certain circumstances, an integral element of the husband's marital rights and, in other circumstances, an essential component of the wife's obligations within the familial unit. The husband possesses certain legal means of enforcement to secure the wife's compliance, but these are circumscribed by the overarching normative framework of the Rule of Reasonable Conduct and remain at all times confined within the imperatives of ethics and the preservation of the woman's dignity. The article further undertakes a comparative examination of the relevant legal concepts in the English legal system, finding that, although English law contains no statute that directly prescribes *hijab* or *ifaf* as a legal duty, the presence of related concepts, most notably fidelity and adultery, and their cognates in the law of divorce and matrimonial finance, indicates that the English legal system is not wholly unacquainted with the legal consequences that may flow from a failure to observe the requirements of modesty (*ifaf*) in marital relations.

Keywords: Ifaf and Hijab; Wife's Duty; Husband's Rights; Imperatives of Family Law; Spousal Duty of Fidelity; Adultery; Iranian and English Legal Systems.

How To Cite: Hoseini, SO. (2026). The Wife's Duty to Observe *Hijab* and *Ifaf* from the Perspective of the Imperatives of Family Law: A Comparative Study of the Iranian and English Legal Systems, *Comparative studies on Islamic and Western Law*, 13(1), 94-122. <https://www.doi.org/10.22091/csiw.2025.11828.2614>

Extended Abstract

The ruling concerning the obligatory nature of hijab (outward decorum in dress and conduct) remains a matter of settled consensus among both Shia and Sunni jurists and constitutes one of the firmly established principles of Islamic jurisprudence. However, a dimension that has received considerably less scholarly examination is the wife's duty to observe the conventional limits of both hijab and ifaf (inward chastity and restraint) in a manner commensurate with the exigencies of spousal and familial relations. The present study addresses the following central question: does a duty exist on the part of the wife, as an aspect of the husband's rights, to observe the conventional standards of hijab and ifaf according to the criterion of customary reasonableness? Can cogent jurisprudential and legal foundations be advanced in support of such a duty? And to what extent does the husband possess legal means to secure compliance? The study employs a descriptive-analytical methodology and, drawing upon established jurisprudential foundations and authoritative legal sources, endeavors to reconceptualize this obligation by expanding it from a purely individual religious duty to a familial obligation grounded in the reciprocal rights and duties of spouses. The study places particular emphasis on three foundational principles: the Jurisprudential Rule of the Necessity of Reasonable Conduct in Marital Relations (*qā'idat luzūm al-mu'āsharah bi-l-ma'rūf*), derived principally from Qur'anic verse 4:19 and commanding that spousal conduct conform to the standards of propriety recognized by right-minded persons; the statutory obligation under Article 1104 of the Iranian Civil Code requiring spouses to render mutual assistance in consolidating the foundations of the family and the upbringing of children; and the reciprocal duty of fidelity and preservation of the sanctity of the marital bond, a duty embedded in the Islamic legal tradition and supported by both Qur'anic injunctions and the corpus of narrations from the Prophet and the Imams. The study concludes that observance of ifaf and appropriate standards of hijab cannot be regarded as solely a personal and private religious duty of no legitimate concern to the husband. On the contrary, the observance of both inward restraint and outward decorum (together constituting the integrated Islamic concept of modesty) constitutes, in certain circumstances, an integral element of the husband's rights and, in other circumstances, an essential component of the wife's obligations within the familial unit. The commitment of spouses to observe the boundaries of modesty in both dimensions represents a concrete manifestation of the Rule of Reasonable Conduct in Marital Relations, and may further be understood as a necessary corollary of the duty of mutual assistance in consolidating the family's foundations and properly upbringing children. Failure to adhere to these requirements leads inexorably to the weakening or collapse of the family's foundations. Moreover, mutual satisfaction of the spouses is, to a considerable degree, a function of each spouse's loyalty and fidelity, for which commitment to modesty constitutes an essential prerequisite. Furthermore, as derived from certain Qur'anic verses and prophetic narrations, a wife's observance of hijab and

ifaf cannot properly be characterized as a purely individual duty; her spouse is both entitled, by virtue of his marital rights, and obligated, in discharge of his religious duty of guardianship, to concern himself with this matter. It should be emphasized that the obligation to observe modesty is reciprocal: the husband is equally required to observe customary standards of outward decorum and inward restraint in his interactions with persons outside the marital relationship. Nevertheless, women, by reason of their innate disposition and physiological characteristics, bear the primary and most conspicuous responsibility for preserving modesty in the social sphere, a proposition for which careful examination of the relevant Qur'anic verses furnishes the most compelling evidence. As with many non-financial spousal obligations, the husband is afforded certain legal means to secure the wife's observance of hijab and ifaf. These means, however, do not exceed the general tenor of the Rule of Reasonable Conduct and remain confined within the broader normative framework of ethics and the imperative of preserving the woman's dignity. Two cardinal points merit emphasis. First, although the ethical dimension of this obligation outweighs its characterization as a strictly legal duty, it is not altogether devoid of legal sanction. Failure to adhere to modesty requirements may serve as a valid ground for divorce or for the issuance of a certificate of irreconcilable differences, and in more egregious cases may furnish a basis for disqualifying the offending parent from custody over minor children. Second, although the husband is entitled to seek to ensure his wife's adherence to hijab and ifaf, he is categorically prohibited from arbitrarily resorting to physical violence under the pretext of enforcing this right. The observance of modesty and preservation of the family's sanctity are themselves conceptualized as concrete reflections of the Rule of Reasonable Conduct in Marital Relations, and the enforcement of this obligation cannot be permitted to exceed that Rule's framework and create a pathway for domestic violence. Legal enforcement must at all times remain circumscribed within the framework of preserving the wife's dignity and the imperatives of ethical conduct. The study further undertakes a comparative examination of the English legal system to identify principal points of convergence and divergence. The findings reveal that, although English law contains no statute directly prescribing hijab or modesty as a legal duty incumbent upon women, it would be erroneous to conclude that the English legal system is wholly unacquainted with the legal consequences flowing from failure to observe modesty in marital relations. The presence of legal concepts related to modesty (most notably fidelity and adultery, and their cognates in divorce and matrimonial finance) indicates that the legal order is not entirely indifferent to conduct inconsistent with marital modesty. Adultery, a paradigmatic instance of failure to adhere to modesty and fidelity, has historically served as a ground for divorce and, notwithstanding the shift to no-fault divorce under the Divorce, Dissolution and Separation Act 2020, continues to exert influence upon child custody and the division of matrimonial assets. This serves as persuasive evidence that, although the spousal duty of modesty has not been the subject of direct legislative prescription in English law, non-compliance may nonetheless generate tangible legal

consequences. The comparative analysis thus underscores the capacity of a secular legal order to afford protection to the values underlying marital modesty through distinct but functionally analogous legal doctrines, while simultaneously highlighting the distinctive character of the Iranian legal system's integrated approach, which grounds the spousal duty of modesty directly in Islamic jurisprudence and the explicit textual commands of the sacred law.

Keywords: Hijab and Ifaf; Wife's Duty; Husband's Rights; Imperatives of Family Law; Spousal Duty of Fidelity; Adultery; Iranian and English Legal Systems.

تکلیف زوجه به رعایت عفاف و حجاب از منظر الزامات حقوق خانواده؛ مطالعه تطبیقی نظام حقوقی ایران و انگلیس

سیده ام‌البنین حسینی^۱

۱. استادیار گروه حقوق خصوصی، دانشکده حقوق، دانشگاه قم، ایران، رایانامه: so.hoseini@qom.ac.ir

چکیده

در حکم وجوب حجاب، علی‌رغم القائات و شبهاتی که امروزه در افواه عمومی و اظهارات غیرتخصصی ملاحظه می‌شود، در میان فقهای شیعه و سنی تردید وجود ندارد و یکی از مسلمات فقهی محسوب می‌شود. باین حال با رویکرد مباحث حاکم بر حقوق خانواده، جنبه‌ای که کمتر مورد بررسی و مذاقه علمی قرار گرفته، تکلیف زوجه به رعایت حدود متعارف حجاب، متناسب با اقتضائات روابط زوجین و خانواده است. مقاله حاضر به این سؤال پاسخ می‌دهد که آیا به‌عنوان چهره‌ای از حقوق شوهر بر زن، این تکلیف برای زوجه وجود دارد که حدود متعارف حجاب و عفاف را با توجه به معیار عرف پسندیده عقلاً رعایت کند؟ آیا می‌توان در این خصوص به مبانی فقهی و قانونی دست یافت؟ اگر چنین است شوهر تا چه میزان از امکانات قانونی جهت الزام زوجه برخوردار است؟ پژوهش حاضر به روش توصیفی-تحلیلی و با استناد به مبانی فقهی و مستندات قانونی، در جهت توسعه این حکم از تکلیف فردی به تکلیف خانوادگی تلاش می‌کند. مقاله با تأکید بر قاعده لزوم معاشرت به معروف، تکلیف زوجین بر تشبید مبانی خانواده و تکلیف به رعایت وفاداری و حفظ حریم خانواده نتیجه می‌گیرد که رعایت عفاف و حجاب را نمی‌توان به یکباره تکلیف و امر شخصی زوجه دانست؛ بلکه رعایت عفاف و مراتبی از حجاب در پاره‌ای موارد، از لوازم حقوق شوهر بر زن و در پاره‌ای از موارد، از لوازم تکلیف زوجه در خانواده است. مانند بسیاری از تکالیف غیرمالی زوجین در خانواده، شوهر از برخی تضمین‌های قانونی جهت الزام زوجه به رعایت حجاب برخوردار است، تضمین‌هایی که خود نیز از آهنگ کلی قاعده لزوم معاشرت به معروف فراتر نمی‌رود و همواره در چارچوب کلی اخلاق و حفظ کرامت زن محصور می‌ماند. همچنین مقاله با مطالعه قوانین مرتبط در نظام حقوقی انگلیس به بررسی تفاوت‌های دو نظام در این حوزه می‌پردازد. بر اساس یافته‌های این پژوهش، هرچند در حقوق انگلیس هیچ قانون عمومی وجود ندارد که مستقیماً حجاب و یا عفاف را به‌عنوان تکلیف برای زنان (چه از منظر تکلیف فردی و چه از منظر روابط زوجین) مقرر کند، اما به نظر می‌رسد وجود برخی مفاهیم مرتبط با «عفاف»، مانند «وفاداری» و «خیانت» و... نشان می‌دهد که نظام حقوقی انگلیس نسبت به آثار حقوقی عدم رعایت عفاف در روابط زوجین، کاملاً بیگانه نیست.

واژگان کلیدی: عفاف و حجاب، تکلیف زوجه، حقوق شوهر، الزامات حقوق خانواده، تکلیف زوجین به وفاداری، نظام حقوقی ایران و انگلیس.

تاریخ دریافت:

۱۴۰۳/۰۹/۱۴

تاریخ اصلاح:

۱۴۰۴/۰۷/۲۳

تاریخ پذیرش:

۱۴۰۴/۰۹/۳۰

تاریخ انتشار برخط:

۱۴۰۵/۰۱/۰۸

استناد: حسینی، سیده ام‌البنین (۱۴۰۵). تکلیف زوجه به رعایت عفاف و حجاب از منظر الزامات حقوق خانواده؛ مطالعه تطبیقی نظام حقوقی ایران و انگلیس،

پژوهش تطبیقی حقوق اسلام و غرب، ۱۱۳ (۱)، ۹۴-۱۲۲. <https://www.doi.org/10.22091/csiw.2025.11828.2614>

نوع مقاله: پژوهشی

© نویسندگان

ناشر: دانشگاه قم

مقدمه

حکم وجوب حجاب از ناحیه قرآن و روایات، روشن و قطعی است. از جمله اینکه خداوند در آیه ۳۱ سوره نور می‌فرماید: «وَقُلْ لِلْمُؤْمِنَاتِ يَعْصُصْنَ مِنْ أَبْصَارِهِنَّ وَيَحْفَظْنَ فُرُوجَهُنَّ وَلَا يُبْدِينَ زِينَتَهُنَّ إِلَّا مَا ظَهَرَ مِنْهَا وَلْيَضْرِبْنَ بِخُمُرِهِنَّ عَلَى جُيُوبِهِنَّ وَلَا يُبْدِينَ زِينَتَهُنَّ...». خداوند در این آیه پس از امر به زنان درباره کنترل چشم، به ایشان دستور می‌دهد شرمگاه خود را حفظ کنند و زینت خود را آشکار نکنند (مگر آنچه که مانند انگشتر پیداست) و برای پوشاندن گردن و سینه، مقنعه‌های خود را بر روی گریبانشان بیندازند. علامه طباطبایی در تفسیر این آیه می‌نویسد: کلمه «خُمْر» جمع «خمار» است و خمار آن جامه‌ای است که زن سر خود را با آن می‌پیچد و زاید آن را به سینه‌اش آویزان می‌کند و مراد از جیوب، سینه‌ها است و معنایش این است که به زنان دستور بده تا اطراف مقنعه‌ها را به سینه‌های خود انداخته، آن را بپوشانند (طباطبایی، ۱۳۷۴: ۱۵۶).

همچنین خداوند در آیه ۵۹ سوره احزاب می‌فرماید: «يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ قُلْ لَأَزْوَاجِكَ وَبَنَاتِكَ وَنِسَاءَ الْمُؤْمِنِينَ يُدْنِينَ عَلَيْهِنَّ مِنْ جَلَابِيبِهِنَّ ذَلِكَ أَدْنَى أَنْ يُعْرَفْنَ فَلَا يُؤْذَيْنَ وَكَانَ اللَّهُ غَفُورًا رَحِيمًا؛ ای پیامبر! به همسران و دخترانت و زنان مؤمنان بگو: جلباب‌ها [روسی‌های بلند] خود را بر خویش فروافکنند، این کار برای اینکه شناخته شوند و مورد آزار قرار نگیرند بهتر است (و اگر تاکنون خطا و کوتاهی از آن‌ها سر زده توبه کنند) خداوند همواره آمرزنده رحیم است.» مفسران عبارت «یدنین علیهن من جلابیبن» را به معنای پوشاندن سر و گریبان دانسته‌اند (علامه طباطبایی، ۱۳۷۴: ج ۱۵، ۱۵۹؛ طبرسی، بی‌تا: ۷۶)؛ همان‌گونه که در سوره نور نیز به آن فرمان داده شده است.

در باب تفسیر این دو کریمه از شریفه‌های نور و احزاب، نگاشته‌ها بسیار است. فی‌الجمله اینکه با استناد به این دو آیه کریمه و نیز شواهد فراوانی از سنت، در حکم وجوب حجاب در میان فقهای شیعه و سنی تردیدی وجود ندارد و از مسلمات فقهی محسوب می‌شود (مکارم شیرازی، ۱۳۸۸: ۳۴). به هر ترتیب درباره اصل وجوب حجاب، به قدر کافی قلم زده شده است و از موضوع این پژوهش نیز خارج است. اما جنبه‌ای

که کمتر مورد بررسی و مذاقه علمی و حقوقی قرار گرفته، تکلیف زوجین (و به‌ویژه زوجه) به رعایت عفاف و حدود متعارف حجاب^۱ متناسب با اقتضائات و الزامات مربوط به حقوق خانواده و روابط زوجین است. پرسش اساسی این است که آیا به‌عنوان جنبه‌ای از حقوق زوجین بر یکدیگر، این تکلیف برای هر یک از زوجین وجود دارد که عفاف و حدود متعارف حجاب را با توجه به معیار عرف پسندیده عقلاً رعایت کند؟ خصوصاً از آنجا که با توجه به جنبه‌های روحی و جسمی زن، تکلیف به حجاب برای او پررنگ‌تر از مردان است، آیا زوجه را به جهت حفظ حقوق شوهر، می‌توان ملزم به رعایت حجاب دانست؟

۱. مروری بر ادبیات پژوهش

هیچ‌یک از فقها و حقوق‌دانان به تصریح به مسئله تکلیف زوجه به رعایت عفاف و حجاب، از منظر الزامات حقوق خانواده نپرداخته‌اند و آنچه در این باره موجود است، فتاوی پراکنده‌ای است که در پاسخ به برخی استفتائات مربوطه موجود است. در مقابل آنچه بیشتر مورد بررسی قرار گرفته، قول به فردی بودن حجاب در مقابل اجتماعی بودن آن است. توضیح آنکه برخی معتقدند حجاب زنان مسئله‌ای شخصی و مربوط به خود ایشان است و حکم تکلیفی به وجوب آن نیز در همین محدوده باید تفسیر شود. به بیان دیگر، حکومت اسلامی حقی در اجبار زنان در رعایت حجاب ندارد. در مقابل برخی معتقدند که حجاب مسئله‌ای اجتماعی است که حکومت اسلامی باید با وضع قوانین مناسب از نقض این مقرر الهی جلوگیری کند (ایمنی و رحمان ستایش، ۱۳۹۹؛ موسی‌پور و همکاران، ۱۴۰۳).

به نظر نگارنده پاسخ به این مسئله هرچه که باشد، در موضوع پژوهش ما نیز می‌تواند تا حدودی تعیین‌کننده باشد. توضیح آنکه اگر قائل به این باشیم که حجاب امری شخصی و فردی است و از قبیل عبادات است، تبعاً هیچ‌یک از زوجین نمی‌تواند، در عمل به این تکلیف شرعی، مطالبه‌ای از همسر خود داشته باشد. پاسخ به برخی استفتائات موجود در این زمینه نیز این دیدگاه و برداشت را تأیید می‌کند که در جای خود به آن می‌پردازیم.

۱. برای مطالعه بیشتر درباره ارتباط عفاف و حجاب ر.ک: دادمرزی، ۱۴۰۳: ۳۶-۳۷.

در مقابل اگر این قول را تقویت کنیم که حجاب امری صرفاً عبادی و فردی نیست؛ بلکه تبعات و پیامدهای عدم التزام به آن می‌تواند دامنگیر اجتماع شود، نخستین فردی از جامعه که ممکن است از عدم پابندی شخص به عفاف و حجاب تأثیر پذیرد، همسر و خانواده شخص است. با بیان این مقدمه به بررسی اقوال محتمل در مسئله پژوهش می‌پردازیم.

۱-۱. قول به شخصی و فردی بودن حجاب و عفاف

برخی معتقدند که الزام به حجاب امری شخصی و فردی است. اما در همان حال ممکن است در این امر تقصیر داشته باشد که در هر صورت جنبه فردی دارد. قائلین به این دیدگاه معتقدند چون حجاب از احکام تکلیفی فردی است، پس یک تکلیف شخصی محض است؛ چراکه اعمال عبادی به قصد قربت وابسته است و این قصد باید از روی اعتقاد قلبی صادر شود. لذا حجاب از احکام تکلیفی غیرقابل الزام است و اجبار و تحمیل در آن معنا ندارد؛ همچون عباداتی مثل نماز، روزه و حج که در صحت آن قصد قربت شرط است و زور و اجبار ارزشی ندارد؛ چه اینکه این قبیل احکام متوقف بر باور شخصی است که امری قلبی است و امور قلبی با منع، اکراه و اجبار حاصل نمی‌شود. (ایازی، ۱۳۸۶؛ مهدوی زادگان، ۱۳۸۶).

پیامد پذیرش این دیدگاه در حوزه روابط زوجین و به‌طور کلی خانواده این است که چون حجاب امری شخصی و از قبیل عبادات است، چنانچه زن یا شوهری حدود و عفاف یا حجاب را رعایت نکند، طرف دیگر نمی‌تواند مطالبه امر کند و التزام به رعایت عفاف و حجاب را از وی بخواهد. در مقام پاسخ و نقد می‌توان گفت استدلال فوق ناقص است و درواقع دلیل اخص از مدعاست. توضیح آنکه برخی احکام تکلیفی جزء واجبات تعبدی هستند که در آن قصد قربت شرط است و برخی دیگر از واجبات مثل پابندی به رعایت عفاف و حجاب جزء واجبات توصلی هستند که حتی بدون قصد قربت نیز امثال امر مولا حاصل می‌شود (مظفر، ۱۳۸۶: ۱۲۶-۱۲۷). البته طرفداران این دیدگاه ادله دیگری نیز برای ادعای خود بیان می‌کنند که جهت اجتناب از تفصیل، از تکرار آن‌ها خودداری می‌کنیم (ایازی، ۱۳۸۶؛ ایمنی و رحمان‌ستایش، ۱۳۹۹؛ مهدوی زادگان، ۱۳۸۶).

همان‌طور که پیش‌تر نیز اشاره شد، در برخی فتاوی‌ای موجود می‌توان مؤیداتی برای این دیدگاه نخست و خصوصاً ناظر به موضوع پژوهش یافت. ازجمله اینکه آیت‌الله مکارم شیرازی در پاسخ به پرسشی راجع به اینکه آیا مرد می‌تواند با متوسل شدن به زور و اجبار، همسر را وادار به رعایت حجاب نماید، این‌طور پاسخ داده‌اند که «با زبان خوش توأم با ادب و احترام ایشان را راهنمایی کنید و فلسفه حجاب که برای حفظ شخصیت زنان (نه محدود کردن آن‌ها) وضع شده را برایشان تبیین نمایید تا با میل و اختیار خود حجاب را مراعات کند» (<https://www.makarem.ir/ahkam>). همچنین آیت‌الله بهجت در پاسخ به این سؤال که آیا اگر مردی همسرش را حجاب شرعی ملتزم نکند، فاسق محسوب می‌شود یا خیر، این‌طور پاسخ داده‌اند که اگر امر به معروف و نهی از منکر با شرایطش را انجام ندهد، فاسق محسوب می‌شود (<https://www.tabnak.ir/fa/news/902319>). آیت‌الله خامنه‌ای در مقام پاسخ به پرسش مشابهی این‌طور می‌نویسد: «در رعایت حجاب واجب و انجام سایر تکالیف شرعیه، شوهر حق دعوی و درگیری و کتک کاری ندارد و فقط مجاز است با ملایمت، امر به معروف و نهی از منکر زبانی نماید».

مستفاد از این استفتائات دخالت و ارتباط شوهر در امر حجاب زوجه، فراتر از امر به معروف و نهی از منکر نیست و شوهر نمی‌تواند همسر خویش را الزام به رعایت حجاب کند.

در مقام نقد و بررسی می‌توان این‌طور استدلال کرد استفتائات مذکور همگی در بیان نفی خشونت و الزام فیزیکی شوهر بر امر حجاب است و بیش از این دلالتی ندارد. به بیان دیگر می‌توان گفت شوهر در التزام همسر خویش به حجاب و عفاف، ذی‌حق است، اما نمی‌تواند خودسرانه و به بهانه تضمین این حق، متمسک به خشونت فیزیکی در فضای خانواده گردد. خاصه اینکه برخی فقها در پاسخ به استفتا مشابه این‌طور حکم داده‌اند که «مرد نمی‌تواند همسر خود را مجبور کند به رعایت کردن حجاب ولی می‌تواند او را از بیرون رفتن منع کند حتی با حجاب. پس می‌تواند شرط کند که اگر حجاب کامل پوشید حق دارد خارج شود» (<https://www.sistani.org/persian/qa/0881>).

۲-۱. پابندی به عفاف و حجاب؛ جنبه‌ای از حقوق زوجیت

دیدگاهی که به نظر نگارنده، در مقابل، قابلیت طرح و تقویت دارد، این است که تکلیف زوجین به رعایت عفاف عموماً و به‌ویژه تکلیف زوجه به رعایت عفاف و حجاب را نمی‌توان به یکباره تکلیف و امر شخصی زوجه دانست؛ بلکه رعایت حجاب و عفاف در پاره‌ای از موارد، از لوازم حقوق شوهر بر زن و در پاره‌ای دیگر از موارد، از لوازم تکلیف زوجه در خانواده است. در این خصوص می‌توان به برخی مبانی و مستندات حقوقی و فقهی دست یافت. با این مقدمه ابتدا به بیان و بررسی ادله دیدگاه مختار می‌پردازیم و در ادامه به برخی نکات قابل توجه از جمله امکانات قانونی شوهر الزام زوجه به این تکلیف و نیز دو سویه بودن تکلیف به عفاف و حجاب اشاره می‌کنیم.

۱-۲-۱. قاعده لزوم معاشرت به معروف

مطابق این قاعده که بیشتر برگرفته از آیه ۱۹ سوره نساء است، چگونگی روابط و حقوق و تکالیف زوجین باید تابعی از معروف یا همان عرف پسندیده جامعه باشد؛ به گونه‌ای که در همه جا باید به داوری‌های عرف در خصوص نحوه عملکرد زوجین کردن نهاد؛ بدین ترتیب که اگر معروف (عرف عملی عقلای جامعه) بر نحوه عملکرد هریک از زوجین مهر تأیید نزد، از مفاد قاعده لزوم معاشرت به معروف تخلفی صورت گرفته و واکنش متناسب حقوقی باید از عرف پسندیده جامعه حمایت کند (نوبهار و حسینی، ۱۳۹۴). مطابق این قاعده، معاشرت به معروف یک اصل فقهی و قانونی ثابت و حاکم بر کلیه روابط زوجین است که همه قوانین دیگر را در این باب پوشش داده و تفسیر می‌نماید. این نکته به نحوی در حدیث حجة‌الوداع نیز مورد تأیید قرار گرفته که زنان نباید در قلمرو معروف از مردان نافرمانی کنند.

در فرازی از این حدیث آمده است که ای مردم! همانا زنانتان را به‌عنوان امانت خدا برگرفتید و با حکم خدا بر شما حلال شده‌اند. پس شما را بر ایشان حقوقی است و ایشان را بر شما حقوقی... از حقوق شما بر عهده آنان این است که بر فراش شما کسی را وارد نکنند و شما را در معروف نافرمانی نکنند...» (اصفهانی، ۱۴۱۰ق: ج ۱۰، ۲۴۵). همچنین سعدان ابن مسلم از امام صادق (ع) نقل می‌کند: در حدیث بیعت، پیامبر (ص) به زنان فرمود: «ای بانوان گوش فرا دهید، من در صورتی با شما بیعت می‌کنم که شرک نورزید و

دست شما به سرقت و تعرض به مال دیگران دراز نشود و زنا نکنید و فرزندان خود را نکشید و دچار بهتان و تهمت زدن نسبت به یکدیگر نشوید و در معروف، شوهران خود را نافرمانی نکنید...» (حر عاملی، ۱۴۰۳ق: ج ۱۴، ۱۵۳). در این روایات اطاعت از زوج به قید معروف آمده؛ یعنی مرد حق ندارد برخلاف معاشرت به معروف از همسر خویش اطاعت از چیزهایی را بخواهد که با عرف و سیره شایستگان همسویی ندارد. مفهوم این روایات این است که از لوازم مدیریت شوهر بر خانواده (ماده ۱۱۰۵ ق.م) این است که بانو درخواست شوهر را چنانچه با معروف یعنی همان سیره پسندیده عقلای جامعه همسو باشد، پذیرا باشد.

برخی مؤلفین حقوقی نیز به درستی به این مسئله اشاره کرده‌اند: «شوهر می‌تواند برای حفظ مصالح خانواده، معاشرت‌های زن و رفت‌وآمدهای او را بازرسی کند و او را از رفتاری که سلامت خانواده را تهدید می‌کند، باز دارد؛ ولی حق ندارد به دلخواه خود و بدون اینکه دلیل موجهی داشته باشد، زن را از معاشرت با خویشان نزدیک خود یا اجرای فرائض مذهبی یا تکالیف اجتماعی باز دارد؛ زیرا همان‌گونه که گفته شد ریاست مرد باید به منظور حفظ مصالح خانواده اعمال شود؛ نه تأمین حکومت خودسرانه او بر زن» (کاتوزیان، ۱۳۸۸: ج ۱، ۲۱۱). بر این اساس رعایت عفاف و حجاب از سوی زوجه، از مصادیق و بازتاب‌های قاعده کلی لزوم معاشرت به معروف است.

۱-۲-۲. معاضدت زوجین در تشیید مبانی خانواده و تربیت اولاد

مطابق ماده ۱۱۰۴ ق.م، «زوجین باید در تشیید مبانی خانواده و تربیت اولاد خود، به یکدیگر معاضدت کنند». در این ماده قانون‌گذار یکی از تکالیف مشترک زوجین را معاضدت در تشیید مبانی خانواده و تربیت اولاد ذکر می‌کند، همان‌طور که برخی نویسندگان به درستی، تأکید کرده‌اند، مقرر مذکور در ماده ۱۱۰۴ ق.م علاوه بر رویکرد و مبنای اخلاقی، یک قاعده حقوقی تمام‌عیار است که بسته به مورد از ضمانت اجراهای درخور برخوردار است (کاتوزیان، ۱۳۸۸؛ سعید و احمدی‌موقر، ۱۳۹۹). مصادیق این تکلیف مشترک نیز بر اساس داورهای عرفی، ممکن است روزآمد شود.

در این ماده معاضدت زوجین هم ناظر بر تشیید مبانی خانواده و هم ناظر بر تربیت اولاد مورد تصریح قرار گرفته است. هر کدام از این دو که مد نظر قرار گیرد، می‌تواند مستندی برای الزام زوجه به رعایت عفاف

و حجاب قرار گیرد. به بیان دیگر، چه تشدید مبانی خانواده و چه تربیت اولاد به صورت مستقل مطمح نظر باشد، یکی از مصادیق مهم معاضدت درباره آن‌ها، التزام زوجین به عفاف و حیا و حفظ حریم خانواده است؛ هرچند که تمرکز این پژوهش بیشتر بر تکلیف زوجه در این باب است.

۱-۲-۳. تکلیف زوجین به وفاداری

یکی دیگر از تکالیف مشترک زوجین نسبت به یکدیگر وفاداری است. وفاداری مفهوم گسترده‌ای دارد؛ ولی مقصود ما از این واژه در روابط میان زوجین، تعهد متقابل آن دو در اخلاق جنسی است؛ به نحوی که در امور جنسی از بیگانه چشم‌پوشند و ارضای نیازهای خود را در چهارچوب خانواده و در کنار همسر خود جستجو نمایند. بدون شک، وفاداری زوجین به یکدیگر در امور جنسی، وابستگی آن دو را به یکدیگر زیاد می‌کند و آنان را پایبند به خانواده نگه می‌دارد و در مقابل، روابط آزاد جنسی، «کاهش وابستگی زوجین به یکدیگر» و سستی بنیان خانواده را به دنبال دارد.

از سوی دیگر ایجاد پاک‌ترین و صمیمی‌ترین عواطف بین زوجین و برقرار ساختن یگانگی و اتحاد کامل در کانون خانواده یک مسئله مهم است؛ تأمین این هدف وقتی ممکن است که زوجین از هرگونه استمتاع از غیر همسر قانونی چشم‌پوشند. به جرئت می‌توان گفت که هدف اسلام از التزام به عفاف و تعیین حریم در روابط جنسی، بیش از هر چیز دیگر تحکیم بنیان مقدس خانواده است. قرآن کریم خانواده را عاری از هرگونه آلودگی اخلاقی در امور جنسی می‌خواهد. نگاهی به مقررات دقیق و به ظاهر سختگیرانه قرآن کریم در خصوص لزوم رعایت اصل حریم در ارتباط با بیگانه، اهمیت این مطلب را آشکار می‌نماید.

قرآن کریم التذاهای نامشروع جنسی را در کمترین حد آن برای خانواده مضر دانسته و از آن نهی کرده است؛ به‌عنوان نمونه در دو آیه جداگانه به زن و مرد دستور داده که چشم‌های خود را از نگاه به نامحرم‌ان فروگیرند و فروج خود را حفظ کنند (سوره نور، آیه ۳۱-۳۲) یا در بیان شرایط مؤمنین به حفاظت از فروج و تن ندادن به هرزگی اشاره کرده است (سوره مؤمنون، آیه ۵-۶). افزون بر این دستور می‌دهد از هرگونه رفتار و گفتار تحریک‌کننده در روابط با بیگانه پرهیز شود (سوره احزاب، آیه ۳۲). توجه به نحوه بیان قرآن در این

موارد و ارتباط ویژه‌ای که این قبیل دستورات قرآنی با مسئله لزوم وفاداری زوجین دارند، بسیار تأمل برانگیز است.

یکی دیگر از آیات قرآنی که دلالت آن بر لزوم وفاداری زوجین نسبت به یکدیگر، از سوی بسیاری از فقها و مفسرین مورد تأیید قرار گرفته، آیه ۳۴ سوره نساء است که می‌فرماید: «فَالصَّالِحَاتُ قَانِتَاتٌ حَافِظَاتٌ لِّلْغَيْبِ بِمَا حَفِظَ اللَّهُ» مراد از «حافظات للغیب» این است که آن زنان در غیبت شوهران ناموس خود را حفظ می‌کنند (طبرسی، بی‌تا: ج ۵، ۱۶۵). لفظ غیب در زبان عربی کنایه است؛ یعنی اگر کسی نباشد و شما در غیاب او، حیثیت او را حفظ می‌کنید، می‌گویید حفظ غیب او می‌کنید. بنابراین مطابق مفاد آیه، زنان صالحه حفظ غیب شوهرانشان را می‌کنند؛ یعنی در وقتی که شوهرانشان نیستند، خیانتی در ناموس آن‌ها نمی‌کنند. در حقیقت، این آیه برای زنان صالحه مشخصات و معیارهایی را در محدوده زندگی خانوادگی معین می‌سازد که مهم‌ترین آن‌ها التزام به وفاداری است.

در قوانین اسلام و آیات قرآن، احتراز از روابط غیراخلاقی و بی‌بندوباری منحصر به زنان یا مردان متأهل نیست. به عبارت دیگر، مخاطب آیات و روایات موجود در این زمینه، عموم مکلفین بوده و تہذیب و تربیت تمامی اقشار جامعه اعم از مجرد و متأهل مورد توجه بوده است. علت این امر این است که افق دید شارع به موضوعی فراتر از پیمان میان زن و مرد نظر دارد و دارای جنبه‌های کلی‌تری است که به نکاح محدود نمی‌گردد. با این وجود، دقت در برخی از احکام شریعت علی‌الخصوص در باب حدود و در مقام بیان حد زنا برای مرد محصن و زن محصنه، نمایانگر حقایق تازه‌تری از این امر خواهد بود: در فقه جزایی اسلام افزون بر اینکه هرگونه آزادی جنسی و ارتباط نامشروع برای زن و مرد شدیداً نکوهش و مستوجب عقوبت دنیوی شمرده شده، برای زن و مردی که همسر دارند در صورت ارتکاب زنا به‌عنوان «محصن و محصنه»، یعنی کسی که در حصن حمایت و حفاظت خانواده به سر می‌برد، مجازاتی تا مرگ در نظر گرفته شده است و به رغم رأفت و رحمتی که بر احکام الهی سایه افکنده و نیز اهمیتی که اسلام در حفظ آبرو و حیثیت افراد قائل است،^۱ خداوند متعال به واسطه عواقب شوم خانوادگی و اجتماعی این جرم و نیز از آنجا که قوانین شریعت

۱. تا آنجا که برای «قذف» و اتهام ناروا، حکم «فاجلدوهم ثمانین جلده و لا تقبلوا لهم شهادة ابداً و اولئک هم الفاسقون» را صادر می‌کند (نور: ۴).

بار صیانت و حفاظت خانواده را بر دوش دارد، به بندگان خویش توصیه می‌کند در اجرای این حد رأفتی به خود راه ندهند. مظهر رأفت و رحمت که پیوسته بندگان را دعوت به مهربانی و عطوفت می‌نماید، در اینجا شدیداً با ابراز دلسوزی در حق چنین مجرمی مخالفت می‌ورزد.

به نظر می‌رسد که یکی از عمده‌ترین دلایل تفاوت مجازات زنای محصن و غیرمحصن را باید ناشی از بازتاب اجتماعی بی‌بندوباری و فساد اخلاقی زن و مرد متأهل و تأثیر این رفتار در تزلزل پایه‌های عاطفی و روانی خانواده دانست. بلند شدن دیوار بی‌اعتمادی ایجاد الگوهای بدترینی برای فرزندان، تشویق متقابل همسر به پیشه کردن بی‌عفتی تحت عناوینی مثل انتقام، سردی روابط داخلی خانواده و ده‌ها آفت فردی و اجتماعی دیگر از جمله عللی هستند که قطعاً باعث واکنش شدیدتر اجتماعی در مقابل بی‌وفایی زن یا مرد متأهل خواهد شد. بنابراین نباید این‌گونه تصور شود که در حقوق اسلامی رعایت و حفظ تعهد به وفاداری به هنگام پیمان زناشویی از اهمیت ویژه‌ای برخوردار نیست و از ضمانت‌اجرای ویژه‌ای بهره نمی‌گیرد؛ بلکه قسمت اعظم شدت مجازات مرد و زن محصن یا محصنه را باید ناشی از قباحت این عمل او در نادیده گرفتن عواطف پاک همسر و خیانت به او دانست (میر حسینی، ۱۳۸۴: ۵۵-۵۶).

اینجاست که حکمت تأکید شریعت بر رعایت کامل وفاداری از سوی زوجین نسبت به یکدیگر روشن و الزام آن‌ها در ایفای رسالتشان نسبت به ارزشمندترین پیمان‌ها که به تعبیر قرآن کریم «میثاق غلیظ» است (سوره نساء، آیه ۲۱)، ظاهر می‌گردد. شاید پیش از این برای بسیاری از ما حکمت تأکیدهای ویژه‌ای که اسلام نسبت به حفظ عفت و پاکدامنی زن و مرد متأهل و نیز تفاوت حد زناي محصن و غیرمحصن دارد، از ظاهر بعضی متون و نصوص اسلامی روشن نبوده است؛ لیکن اکنون که به تفکر و اندیشه می‌نشینیم و به زوایای حقوق و اخلاق در خانواده می‌پردازیم، دقایق و ظرایف خاصی برای ما جلوه می‌کند و حکمت‌ها و اسرار نوینی ظاهر می‌شود که ما را به حیرت وامی‌دارد و ناتوانی و عجز انسانی را در مقابل کمال حق به ثبوت می‌رساند.

در میان منابع روایی نیز، شاهد احادیثی هستیم که در آن‌ها بر وفاداری زن نسبت به شوهر تأکید می‌شود و عدم توجه زن نسبت به پیمان زناشویی، یکی از مفاسد و جرائم محسوب می‌گردد و هرگونه روابط نامشروع

با غیر همسر شدیداً مذمت می‌شود که البته این وظیفه هم طرفینی است و اختصاص به زن ندارد؛ لذا در بیانی رسول خدا (ص) می‌فرماید: «نسبت به زنان مردم عقیف باشید تا زنان شما عقیف بمانند» (حر عاملی، ۱۴۰۳: ج ۱۴، ۲۷۰).

از رسول خدا (ص) نقل شده است که بدترین زنان و شرورترین آنان کسی است که ارزشی در او یافت نمی‌شود و وجودش تهی از فضایل شده، به آلودگی دامن می‌زند، لجوج و عصیانگر و طغیانگر است، در مقابل قوم خویش با اعمالش موجب ذلت و خواری می‌گردد، از درون خود را بزرگ می‌بیند [و از بیرون رفتارش موجب حقارت و پستی است] نسبت به شوهر پرهیز و از غیر شوهر پروا و پاکدامنی ندارد و خود را به دیگری عرضه می‌دارد (حر عاملی، ۱۴۰۳: ج ۱۴، ۱۹). همچنین محمد ابن مسلم از امام صادق (ع) نقل می‌کند که فرمود: خداوند با سه دسته سخن نمی‌گوید و ایشان را پاک نمی‌نماید و بر ایشان عذاب دردناکی است که از این سه دسته، یکی آن زنی است که فراش و رختخواب شوهر خویش را در اختیار مرد دیگری قرار می‌دهد (حرعاملی، ۱۴۰۳: ج ۱۴، ۲۳۷).

امیرالمؤمنین می‌فرماید: «آیا خبر بدهم به بدترین نوع زنان؟ گفتند آری، فرمود: آن زنی که با مرد دیگری در رختخواب همسر می‌آمیزد [و شرمگینانه‌تر اینکه] فرزند دیگری را به شوهر تحمیل و ملزم می‌دارد؛ اوست آن بنده‌ای که خدا هرگز با نظر لطف به او نمی‌نگرد و روز قیامت او را مورد خطاب خود قرار نمی‌دهد و او را نمی‌آمرزد.» (حرعاملی، ۱۴۰۳: ج ۱۴، ۲۳۷).

هرچند در قانون مدنی، هیچ اشاره‌ای به لزوم وفاداری زن و شوهر نشده است، باید توجه داشت که سکوت قانون‌گذار ناشی از بدهاقت این تکلیف است. همان‌طور که گفته شد در فرهنگ اسلامی ما هرگونه ارتباط آزاد بین زن و مرد ممنوع و ناپسند است و به‌ویژه گناه کسی که همسر دارد و به خانواده‌ای پایبند است، از نظر اخلاق مذهبی زشتی خاصی دارد؛ چندان که قانون مجازات اسلامی نیز اشد مجازات را برای زن و مردی در نظر گرفته است که در حصن و قلعه ازدواج به سر می‌برند؛ لیکن مرتکب فحشا و زنا می‌گردند. بنابراین نباید تکلیف وفاداری همسر را تنها تکلیف اخلاقی پنداشت. حقوق جزا برای رابطه نامشروع کسی که ازدواج کرده، عنوان مجرمانه و مجازات علی‌حده‌ای در نظر گرفته و از

این حیث تفاوتی بین زن و مرد قائل نشده است: در قانون مجازات اسلامی کیفر زن شوهردار (محصنه) که با مرد دیگری رابطه نامشروع برقرار کرده و یا مرد زرداری (محسن) که با زن دیگر رابطه نامشروع دارد تا پای مرگ مجرم نیز پیش می‌رود و همین امر نشان دهنده اهمیت تکلیف مربوط به وفاداری و ارتباط آن با نظم عمومی و عفت اجتماعی است.

در حقوق کنونی ما هرچند رابطه نامشروع زن و شوهر با دیگران از جرائم عمومی است، از نظر مدنی نیز بدون ضمانت اجرا باقی نمانده است؛ زیرا نه تنها به عنوان سوء معاشرت یا ارتکاب جرمی که با حیثیت خانوادگی تعارض دارد، می‌تواند مستند دادخواست طلاق و صدور گواهی عدم امکان سازش قرار گیرد؛ بلکه همسری که از این بابت زیان می‌بیند، می‌تواند جبران خسارت مادی و معنوی خود را از طرف خطاکار بخواهد. (کاتوزیان، ۱۳۸۸: ۲۰۳-۲۰۶) مبنای این مسئولیت، برخلاف آنچه برخی از مؤلفین حقوقی گفته‌اند (همان)، نه تنها تجاوز از قانون است؛ بلکه مقتضای تخلف از قراردادی است که طرفین در نتیجه نکاح منعقد کرده‌اند؛ از یک سو آثار عقد نکاح به حکم قانون بر طرفین تحمیل می‌شود و به همین اعتبار مسئولیت همسر خطاکار را باید در زمره مسئولیت‌های قهری آورد و از سوی دیگر از لوازم عرفی و مسلم هر پیمان و قرارداد خصوصی در حوزه روابط مالی، حسن نیت طرفین در پایبندی به مفاد آن و اجرای مضمون قرارداد به بهترین وجه ممکن است. بنابراین به قیاس اولویت در قراردادهای ناظر بر روابط عاطفی میان دو انسان، این ضرورت و لزوم تقیید به تعهدات اخلاقی و وفاداری هریک نسبت به دیگری به نحو بسیار عمیق‌تری به چشم آمده و رنگ حقوقی به خود می‌گیرد. علم حقوق که عدم وفاداری به تعهدات قراردادی و سهل انگاری در مقابل متعهدله را بر نمی‌تابد، بدون شک در مقابل مرد یا زن خطاکاری که در دل عشق دیگری را پرورانده و دست به سوی بیگانه دراز می‌کند، ساکت نخواهد نشست (میرحسینی، ۱۳۸۴: ۵۹).

جای بسی تأسف دارد که بشر متمدن امروز گاه در نگرش‌های انسان‌مدار و اومانستی خود آنچنان غرق می‌گردد که هر نوع محدودیت در مسائل جنسی را نوعی تبعیض به شمار می‌آورد و گاه در کنوانسیون‌های بین‌المللی و آموزش‌های جهانی به عنوان مسئله «رفع تبعیض» هرگونه آزادی در روابط جنسی را القاء می‌نماید. این وقاحت به جایی رسیده که خانواده هم از نظر آنان دیگر حرمتی ندارد و حتی «زنای محصنه»

از دیدگاه آنان نوعی محدودیت و سلب آزادی معرفی می‌شود! به‌عنوان نمونه از سال ۱۹۷۵ به بعد در حقوق فرانسه، خیانت به همسر وصف کیفری ندارد و ضمانت اجرای آن تنها مدنی است و حتی بعضی در وجود و لزوم ضمانت اجرای مدنی نیز تردید کرده‌اند (کاتوزیان، ۱۳۸۸: ۲۰۴).

ارتباط تکلیف به وفاداری و الزام هریک از زوجین به رعایت عفاف و حجاب از جنبه‌ای دیگر نیز مور تأکید است: با این توضیح که وقتی تکلیف زوجین به وفاداری نسبت به یکدیگر محرز گردید، منطقاً باید به وجوب و لزوم مقدمات این تکلیف نیز حکم داد؛ همان‌طور که در علم اصول تأکید می‌شود که اگر امری واجب قلمداد گردد، مقدمات آن نیز به‌عنوان یک حکم تکلیفی واجب و الزامی محسوب می‌شود و این یکی از استلزامات عقلی است (مظفر، ۱۳۸۶: ج ۱، ۴۵۱). بنابراین اگر ما التزام هریک از زوجین به وفاداری را به ترتیبی که بیان کردیم، جزء حقوق متقابل زوجین بدانیم به گونه‌ای که علاوه بر ضمانت اجرای کیفری، دارای تضمین‌های مدنی است، به همین وزن برای هریک از زوجین نسبت به تعهد طرف دیگر به مقدمات این امر نیز حق مطالبه و الزام است.

نیک پیداست که رعایت عفاف و حجاب مقدمه واجب التزام به وفاداری است. نمی‌توان قائل بر این بود که یکی از زوجین بدون رعایت عفاف، بتواند خود را از ورطه گناهان منافی عفت باز بدارد. تعبیر دقیق آیات قرآنی نیز مؤید این معناست. به‌عنوان نمونه، قرآن کریم خطاب به مسلمین می‌فرماید «لا تقربوا الزنا؛ به گناه زنا نزدیک نشوید.» (سوره اسرا، آیه ۳۲). این تعبیر بسیار دقیقی است که دلالت بر اجتناب از مقدمات این گناه دارد. صاحب تفسیر نمونه در این باره می‌نویسد: «نمی‌گویید زنا نکنید، بلکه می‌گویید به این عمل شرم‌آور نزدیک نشوید، این تعبیر اشاره لطیفی به این است که آلودگی به زنا غالباً مقدماتی دارد که انسان را تدریجاً به آن نزدیک می‌کند، «چشم‌چرانی» یکی از مقدمات آن است، «برهنگی و بی‌حجابی» مقدمه دیگر، «کتاب‌های بدآموز» و «فیلم‌های آلوده» و «نشریات فاسد» و «کانون‌های فساد» هر یک مقدمه‌ای برای این کار محسوب می‌شود. همچنین خلوت با اجنبیه (بودن مرد و زن نامحرم در یک مکان خالی و تنها) عامل وسوسه‌انگیز دیگری است» (مکارم، بی‌تا: ج ۱۲، ۱۲۱-۱۲۲).

۱-۲-۴. آیات و روایات مربوط به لزوم غیرتمندی شوهر

روایات زیادی وجود دارد که الزام زنان به رعایت امر حجاب و تقصیر آنان به ترک حجاب را بر عهده شوهرانشان قرار داده است (اصفهانی، ۱۴۱۰: ج ۱۰۰، ۲۴۹). بر طبق مفاد این روایت، برای کسی که دارای ایمان و غیرت است لازم است بر حجاب و چگونگی رفتار همسرش نظارت داشته باشد.

امیر مؤمنان علی (ع) در حدیثی ضمن نکوهش از بعضی مردم عراق که زنانشان در بیرون منزل به صورت زننده‌ای با مردان اختلاط داشتند،^۱ می‌فرماید: «لَعَنَ اللَّهُ مَنْ لَا يَغَارُ» (حر عاملی، ۱۴۰۳: ج ۲۰، ۲۳۵: اصفهانی، ۱۴۱۰: ج ۷۹، ۱۱۵)؛ خدا لعنت کند کسی را که غیرت ندارد (مکارم، ۱۳۷۷: ج ۳، ۴۳۶). همین مفهوم از آیات قرآن نیز قابل برداشت است. خداوند در آیه ۶ از سوره تحریم می‌فرماید: «يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا قُوا أَنْفُسَكُمْ وَأَهْلِيكُمْ نَارًا وَقُودُهَا النَّاسُ وَالْحِجَارَةُ...»؛ ای مؤمنان! خود و خانواده و فرزندان خود را از آتشی که هیزم آن انسان‌ها و سنگ‌ها است، حفظ کنید...؛^۲ مستفاد از این آیه بر هر شخص واجب است که خانواده خویش را امر به کارهای خوب پسندیده و وظایف شرعی نماید و از کارهای بد و حرام باز دارد که رعایت عفاف و حجاب یکی از مهم‌ترین این امور است. مستفاد از برخی آیات قرآن و این دسته از روایات، حجاب زوجه نمی‌تواند یکی از احکام تکلیفی فردی باشد که مربوط به شخص وی باشد، بلکه همسر وی نیز در این باره هم محق و هم مکلف است.

۲. عفاف؛ تکلیفی دو سویه

همان‌طور که پیش‌تر اشاره شد تکلیف به رعایت عفاف تکلیفی دو سویه است که نه تنها زوجه مکلف به رعایت آن است، شوهر نیز ملزم است حدود متعارف عفت و حیا را در ارتباط با دیگران رعایت کند. در قرآن کریم نیز بارها به مردان توصیه شده که حریم عفت و حیا را نگاه دارند (سوره نور، آیه ۳۰؛ سوره مؤمنون، آیه ۵). بررسی بسیاری از پرونده‌های موجود در این زمینه نشان می‌دهد که عدم پایبندی مردان به لوازم

۱. امام علی (ع) فرمود: ای مردم عراق! به من خبر رسیده زنانتان در راه با مردان [شانه به شانه راه می‌روند] و با هم برخورد می‌کنند، شرم نمی‌کنید؟! (کلینی، کافی، ج ۵: ۵۳۶). همچنین فرمود: آیا شرم نمی‌کنید و غیرت ندارید که زنانتان به بازارها می‌روند و با مردان بی‌دین برخورد می‌کنند؟! (کلینی، همان: ۵۳۷)

متعارف عفت و حیا، تبعات سوئی را به همراه داشته و بعضاً از علل جدی تمایل به متارکه از سوی زوجہ بوده است.

پیش‌تر گفته شد تکلیف به رعایت عفاف و حجاب، مصداقی از قاعده کلی لزوم معاشرت به معروف (مفاد ماده ۱۱۰۳ ق.م) است. از این منظر نیز دو سویه بودن تکلیف به عفاف و حیا تصدیق می‌گردد، واژه معاشرت به دلیل ساختار واژگانی آن - باب مفاعله - یک مفهوم دوسویه است؛ لذا این قاعده، تعیین کننده رفتار متقابل زن و شوهر است. به این معنا که معاشرت به معروف تنها ملاک رفتاری برای مردان نیست؛ بلکه مقصود از «عاشروهن بالمعروف» تعیین ملاک و مبنای رفتاری برای شوهر با زن و نیز زن با شوهر خویش است. پس مردان و زنان از این زاویه که هر دو باید طبق معروف با یکدیگر معاشرت کنند، همسان و برابرند (عظیم زاده، ۱۳۸۷). در تفسیر المنار می‌خوانیم: «و فی المعاشرة معنى المشاركة و المساواة أى عاشروهن بالمعروف و ليعاشرنكم كذلك»؛ در مفهوم معاشرت، مشارکت و برابری نهفته است؛ یعنی ای مردان با زنانان بر اساس متعارف رفتار کنید و زنان نیز باید با شوهران خود بر پایه معروف معاشرت داشته باشند (رشیدرضا، ۱۹۹۵م: ج ۴، ۴۵۶).

بنابراین نیک رفتاری و حسن معاشرت رابطه‌ای دوسویه و دو طرفه است و هریک از زوجین در پرتو نیک رفتاری، به نیک رفتاری متقابل میدان می‌دهد و آن را پر بار می‌سازد؛ اگر مرد انتظار حسن معاشرت از همسر خویش دارد جز در پرتو نیک رفتاری و حسن معاشرت به آن دست نمی‌یابد. چنان که امام علی (ع) فرموده است: «أَحْسِنُوا لَهُنَّ الْمَقَالَ لَعَلَّهِنَّ يُحَسِّنَنَّ الْفِعَالَ؛ با زنان خوش گفتار و نیکو سخن باشید تا ایشان هم خوش کردار و نیکو رفتار باشند» (حرعاملی، ۱۴۰۳: ج ۱۴، ح ۷).

اما نکته‌ای که تذکر آن حائز اهمیت است اینکه هرچند التزام به عفاف و حیا، تکلیفی دوسویه است که هم متوجه زن و هم متوجه مرد است، اما این زنان هستند که به دلیل ویژگی‌های روحی و خصوصیات فیزیولوژیکی خود، بار اصلی حیا و عفت را در جامعه به دوش دارند. فحص و تدقیق در آیاتی از قرآن که توصیه به عفاف در آن‌ها به نوعی به چشم می‌خورد، بهترین شاهد این مدعا است. در روایات نیز بر رعایت

عفاف و حجاب از سوی زنان تأکید بیشتری شده است. به عنوان نمونه از حضرت رسول نقل شده که فرمودند حیا نیکوست اما زنان نیکوتر.

۳. عفاف زوجین در نظام حقوقی انگلیس

۳-۱. جایگاه کلی مسئله عفاف و حجاب در حقوق انگلیس

در حقوق انگلیس هیچ قانون عمومی وجود ندارد که مستقیماً «عفاف» یا «حجاب» را به عنوان یک تکلیف برای زنان مقرر کند. در مقابل رویکرد نظام حقوقی این کشور بر پایه حقوق فردی و آزادی مذهب استوار است. حق پوشش فردی (از جمله حجاب) نیز به عنوان بخشی از آزادی‌های فردی و نیز ممنوعیت تبعیض بر اساس جنسیت یا مذهب است. به بیان دیگر در نظام حقوقی انگلیس، انتخاب نوع پوشش یک انتخاب شخصی و از جمله مبتنی بر آزادی مذهب است. بر این اساس ادعا می‌شود اگر در انگلیس یک زن تصمیم به پوشش حجاب بگیرد و یا بر عکس پوشش کافی نداشته باشد، در هر حال این مسئله فردی و شخصی است. به طور کلی مبانی حقوقی اصلی این مسئله را می‌توان در قوانینی مثل قانون برابری (Equality Act 2010) و نیز کنوانسیون اروپایی حقوق بشر^۱ یافت.

به عنوان نمونه ماده ۴ قانون برابری ۲۰۱۰، «دین یا باور» و نیز «جنسیت» را به عنوان برخی از «ویژگی‌های محافظت شده» معرفی می‌کند. به بیان دیگر، مطابق ماده ۴ مذکور، تبعیض علیه افراد به دلیل دین، عقاید مذهبی، جنسیت و... در بسیاری از موقعیت‌ها (از جمله اشتغال و کار، ارائه کالاها و خدمات و...) غیرقانونی است.

مطابق این قانون، این ادعا در نظام حقوقی انگلستان وجود دارد که اگر یک کارفرما، مدرسه یا هر موسسه آموزشی، ارائه‌دهنده خدمات و... برای خانمی به دلیل پوشش حجاب (که بخشی از باور مذهبی اوست) مزاحمت ایجاد کند، او را اذیت کند و یا از ارائه خدمات به او خودداری کند، مرتکب عمل تبعیض‌آمیز شده؛ مگر اینکه شخصی که اعمال تبعیض به او نسبت داده می‌شود بتواند ثابت کند که این یک «اقدام

۱. لازم به ذکر است که کنوانسیون اروپایی حقوق بشر به موجب قانون حقوق بشر (Human Rights Act 1998)، وارد حقوق ملی انگلستان شده است.

متناسب» برای رسیدن به یک «هدف مشروع»^۱ بوده است. این مورد که در واقع استثنایی بر قاعده کلی «منع تبعیض» است، به دفعات در قانون مذکور مورد اشاره قرار گرفته است (Equality Act 2010, sections: 13, 15, 19, 60, 69, 158, 159...). آنچه جالب توجه است این است که محاکم انگلیس تاکنون در دعاوی متعددی با استناد به مواد مربوط به «اقدام متناسب برای هدف مشروع»، برخلاف قاعده کلی «منع تبعیض» و در واقع برخلاف روح قانون برابری ۲۰۱۰ حکم داده و با این توجیه حق حجاب را از زنان مسلمان مقیم سلب کرده‌اند.

۳-۲. الزام به رعایت عفاف در روابط زوجین در نظام حقوقی انگلیس

در حقوق انگلیس هیچ تکلیف و یا وظیفه قانونی برای زوجین (اعم از زن یا مرد) به رعایت عفاف به آن مفهومی که در فقه اسلامی مطرح است، وجود ندارد. ماده ۸ کنوانسیون اروپایی حقوق بشر ذیل عنوان حق احترام به زندگی خصوصی و خانوادگی، از تصمیمات شخص در مورد سبک زندگی فردی و ظاهر و پوشش فرد در جامعه و همچنین در حریم خانواده حمایت می‌کند. بلکه بر عکس اجبار به حجاب توسط شوهر یک خشونت خانگی محسوب می‌شود و اگر زنی به اجبار شوهرش حجاب داشته باشد، قانون از این زن حمایت می‌کند و شوهر را از لحاظ قانونی قابل تعقیب می‌داند. به عنوان نمونه اگر شوهر، همسرش را به دلیل نوع پوشش یا رفتارش تحقیر کند، تهدید کند، محدودیت ایجاد کند و یا او را تحت فشار روانی قرار دهد، این اقدامات به موجب قسمت «ج» از بند ۳ ماده یک قانون «خشونت خانگی» مصوب ۲۰۲۱^۲ می‌تواند مصداقی از «رفتار کنترل‌کننده یا قهری»^۳ و جزء موارد خشونت و به تعبیر دقیق‌تر سوءاستفاده خانگی تلقی گردیده و جرم محسوب شود. بنابراین آنچه قانون انگلیس به آن می‌پردازد، نه عدم رعایت عفاف بلکه سوءرفتار و خشونت شوهر در این رابطه است.

به طور خلاصه قانون انگلستان بر پایه سکولاریسم و عرفی‌گرایی بنا شده و مفاهیم مذهبی مانند «عفاف» به طور مستقیم در قوانین آن جایی ندارند. قانون‌گذاری در این حوزه بیشتر بر مبنای عدالت، انصاف، حقوق

1. "proportionate means of achieving a legitimate aim"

2. Domestic Abuse Act 2021

3. controlling or coercive behaviour

فردی و رضایت استوار است تا آموزه‌های دینی. با این حال، اصول و ارزش‌هایی که معمولاً در پس مفهوم عفاف نهفته است (مانند وفاداری، اعتماد، حریم خصوصی رابطه زناشویی، تعهدات اخلاقی بین زوجین) از طریق سایر نهادهای حقوقی در قانون انگلستان مورد توجه و حمایت قرار می‌گیرند. بر این اساس در ادامه به بررسی جایگاه مفاهیم و قوانین مرتبط در نظام حقوقی انگلستان می‌پردازیم:

۳-۳. نهادهای حقوقی جایگزین و مرتبط

گفته شد که اگرچه عنوان «عفاف» در روابط زوجین در نظام حقوقی انگلیس وجود ندارد، اما بسیاری از تعهدات و اخلاقیاتی که در این مفهوم گنجانده می‌شوند، از طریق قوانین و مفاهیم حقوقی دیگر پوشش داده می‌شوند. در ادامه به بررسی برخی نهادهای حقوقی مرتبط با مفهوم عفاف در حقوق انگلیس می‌پردازیم.

۳-۳-۱. وفاداری و خیانت

در حقوق انگلیس وفاداری به خودی خود یک تکلیف قانونی برای زوجین محسوب نمی‌شود. به بیان ساده اگر یکی از زوجین به دیگری خیانت کند، طرف دیگر نمی‌تواند او را به خاطر نقض تکلیف وفاداری به‌طور مستقیم از حیث جزایی یا مدنی مورد پیگیری قرار دهد. در حوزه حقوق خانواده نیز سابقاً خیانت^۱ یکی از پنج دلیل برای طلاق بر اساس «تقصیر» محسوب می‌شد. اما با اصلاحات اساسی قانون خانواده در سال ۲۰۲۲، سیستم «تقصیر» در طلاق تا حد زیادی حذف شده است.

به بیان دیگر تا قبل از ۶ آوریل ۲۰۲۲ طلاق در انگلیس بر پایه تقصیر بود و خیانت (از جمله شامل زنا و یا هرگونه بی‌عفتی و ارتباط نامشروع یکی از زوجین) یکی از مواردی بود که طبق قانون می‌توانست مبنایی برای تقصیر باشد. بقیه موارد عبارت بودند از: رفتار غیرمنطقی، ترک رابطه زناشویی، جدایی (ترک سکونت مشترک) به مدت ۲ سال بدون رضایت طرف مقابل. اما از آوریل ۲۰۲۲ که «قانون طلاق، انحلال و جدایی مصوب ۲۰۲۰» به اجرا درآمد، سیستم «طلاق بدون تقصیر»^۲ جایگزین مقررات پیشین گردید. این به معنای

1. Adultery

2. No-Fault Divorce

آن است که از آن پس، زوجین می‌توانند تنها با بیان اینکه ازدواجشان به‌طور برگشت‌ناپذیری شکست خورده، بدون نیاز به اثبات خیانت، رفتار غیرمعقول یا جدا شدن طولانی‌مدت، درخواست طلاق دهند. این مطلب در بند یک ماده یک قانون مذکور، مورد تصریح قرار گرفته است (Divorce, Dissolution and Separation Act 2020, section 1 (1)).^۱ این‌طور اظهارنظر می‌شود که پیچیدگی‌های قوانین طلاق مبتنی بر تقصیر و ماهیت خصمانه آن‌ها بار عاطفی، مالی و اجتماعی بر خانواده‌ها تحمیل می‌کرده و در مقابل، تغییر نظام حقوقی انگلیس به سمت رویه‌های طلاق بدون تقصیر، نشان دهنده یک تغییر پویا با هدف ساده‌سازی روند قانونی، کاهش درگیری و ترویج انصاف است (Amara, 2024). باین‌حال اگرچه عدم وفاداری و خیانت دیگر یک «تقصیر» ضروری برای طلاق نیست، اما همچنان می‌تواند در مسائل مالی و همین‌طور مسائل مربوط به فرزندان مورد توجه دادگاه قرار گیرد.

در مسئله تقسیم اموال پس از طلاق، خیانت و نقض وفاداری می‌تواند به‌طور غیرمستقیم تأثیر حقوقی داشته باشد. درواقع دادگاه‌ها هنگام تصمیم‌گیری در مورد مسائل مالی پس از جدایی، سه اصل کلیدی را در نظر می‌گیرند: نیازهای طرفین، تقسیم عادلانه و رفتار هریک از طرفین (Matrimonial Causes Act 1973, section 25). وقتی صحبت از رفتار هریک از طرفین می‌شود، شامل رفتارهای ناپسند و غیرمعقول هریک از طرفین خواهد بود و می‌تواند شامل مواردی مثل خشونت خانگی، خیانت و بی‌عفتی باشد؛ مشروط بر اینکه آن رفتار به‌گونه‌ای باشد که از نظر دادگاه نادیده گرفتن آن در ترتیبات مالی پس از طلاق، ناعادلانه باشد. بنابراین اگر بتوان ثابت کرد که خیانت (زنا یا بی‌عفتی) یکی از زوجین به‌طور جدی و آشکار بر وضعیت مالی خانواده تأثیر منفی داشته، این می‌تواند در محاسبه تقسیم عادلانه دارایی‌ها توسط دادگاه مؤثر باشد. به‌عنوان نمونه، اگر یکی از زوجین، مقدار زیادی از دارایی‌های مشترک را برای روابط خارج از خانواده خرج کرده باشد، همچنین اگر خیانت منجر به از دست دادن شغل و یا موقعیت اجتماعی خانواده شده باشد، در این موارد دادگاه می‌تواند برای جبران این موارد، سهم طرف خیانت دیده را در تقسیم اموال افزایش دهد.

1. " Subject to section 3, either or both parties to a marriage may apply to the court for an order (a "divorce order") which dissolves the marriage on the ground that the marriage has broken down irretrievably".

عکس این قضیه نیز صادق است: به عنوان مثال اگر همسر مرتکب خیانت (زنا یا اقدامات افراطی مشابه) شده باشد، دادگاه ممکن است تصمیم بگیرد که هیچ تأمین مالی به وی اعطا نکند و یا حتی همسر خطاکار را به موظف به پرداخت مالی به طرف مقابل (زن یا شوهر) کند (addey, 2023). همچنین نقض تکلیف وفاداری و خیانت یکی از زوجین ممکن است بر مسئله حضانت فرزند اثرگذار باشد. البته باید توجه داشت که اصل کلی در حقوق انگلیس این است که در هر حال ارتباط کودک باید با هر دو والد حفظ شود و خیانت به خودی خود نمی تواند دلیلی برای محروم کردن شخص از حضانت فرزند خود و یا حق ملاقات باشد. با این حال اگر ثابت شود رابطه خارج از خانواده یکی از والدین تأثیر مستقیم و مضر بر رفاه کودک دارد، این موضوع می تواند در تصمیم دادگاه درباره ترتیبات حضانت تأثیر بگذارد. به دیگر بیان، مطابق بند یک ماده یک قانون کودکان ۱۹۸۹ تمرکز دادگاه در این موارد بر مصلحت و رفاه کودک^۱ است و نه بر تقصیر و روابط خلاف اخلاق والدین.

بنابراین در صورتی که بتوان ثابت کرد که رفاه کودک به دلیل خیانت تحت تأثیر قرار گرفته یا خواهد گرفت، بر مسئله حضانت اثرگذار خواهد بود. این مسئله برای مثال در موارد زیر صادق خواهد بود: ۱. کودک به دلیل خیانت یا رابطه نامشروع در موقعیت های نامناسب قرار گرفته باشد؛ ۲. شریک جدید محیطی مضر برای کودک ایجاد کند؛ ۳. والدی که مرتکب خیانت شده، زندگی کودک را برای تسهیل خیانت خود، تغییر داده باشد (-how-does-adultery-affect-divorce-your-rights-if-spouse-cheats/2025). see: <https://reissedwards.co.uk/family-law-blog/>

به طور خلاصه خیانت یکی از زوجین که خود مصداق بارز عدم التزام به عفاف است، در حقوق انگلیس بر مسئله حضانت فرزند و نیز تقسیم اموال پس از طلاق مؤثر است. این امر شاهدی است بر این مدعا که اگرچه در نظام حقوقی انگلیس، تکلیف زوجین به رعایت عفاف در حریم زندگی زناشویی مستقیماً مورد

1. Children act 1989, part 1, article 1: Welfare of the child. (1) When a court determines any question with respect to (a) the upbringing of a child; or (b) the administration of a child's property or the application of any income arising from it, the child's welfare shall be the court's paramount consideration.

قانون گذاری قرار نگرفته، اما عدم التزام به آن می تواند موجب پیامدهای حقوقی برای هریک از زوجین باشد. شایان ذکر است که همین مطلب به بیانی دیگر در منابع فقه امامیه هم مورد پذیرش قرار گرفته و تأکید شده که اگر هریک از پدر و مادر فاسق و بی عفت باشند، از ایشان سلب حضانت می گردد.^۱

۳-۲. خشونت خانگی و آزار عاطفی

همچنین رفتارهایی که ممکن است در نتیجه خیانت (و یا به طور کلی عدم رعایت عفاف) از همسر خطا کار سر بزند (مانند تحقیر، توهین یا ایجاد محیطی پر از استرس و بی اعتمادی)، اگر به حدی برسند که مصداق آزار عاطفی یا روانی باشند، تحت قوانین گسترده خشونت خانگی در انگلستان قابل پیگرد هستند. همان طور که پیش تر مورد اشاره قرار گرفت قانون خشونت خانگی مصوب ۲۰۲۱، دامنه این قبیل حمایت ها را گسترده تر کرده که از جمله می تواند شامل آزار عاطفی ناشی از خیانت، عدم رعایت عفت و رفتارهای غیر معقول در این باب باشد (Domestic Abuse Act, 2021: section 1 (3) e).

۳-۳. حقوق مربوط به حریم خصوصی

در نظام حقوقی انگلیس قوانین محکمی برای حمایت از حریم خصوصی افراد دارد. افشای عمومی و بدون اجازه جزئیات زندگی خصوصی و زناشویی یک فرد، می تواند منجر به طرح دعوی نقض حریم خصوصی علیه فرد افشا کننده شود (Online Safety Act, 2023: section 188). این تا حدی از حریم خصوصی رابطه زناشویی حمایت می کند و بی ارتباط با مفهوم حیا در آموزه های اسلامی نیست.

نتیجه گیری

مطابق یافته های این پژوهش، تکلیف زوجه به رعایت عفاف و حجاب، فراتر از تکلیف فردی و شخصی زوجه است و باید به عنوان مصداقی از حقوق و تکالیف غیرمالی مورد بررسی قرار گیرد. برای امر مستنداتی از مبانی فقهی و حقوقی قابل تمسک است که مهم ترین آن ها قاعده لزوم معاشرت به معروف است. به بیان دیگر رعایت عفاف و حجاب از سوی هریک از زوجین، از مصادیق و بازتاب های ناشی از قاعده کلی لزوم

۱. برای مطالعه بیشتر ر.ک دادمرزی، ۱۴۰۳: ۴۰-۴۱

معاشرت به معروف است. افزون بر آن می‌توان التزام زوجین به رعایت حریم عفاف و حیا را از جلوه‌ها و الزامات ناشی از معاضدت در تشیید مبانی خانواده و تربیت اولاد دانست. عدم پایبندی هریک از زوجین به عفاف و وفادار نماندن به حریم خانواده، منجر به فروپاشی و یا دست کم تضعیف بنیان‌های خانواده می‌گردد. از سوی دیگر رضایت‌مندی همسران از یکدیگر تا حد زیادی معلول وفاداری هریک از زوجین به دیگری است که مقدمه واجب و لاینفک آن، التزام به عفاف و حجاب است.

در باب تضمین‌های حقوقی این تکلیف نیز دو نکته حائز اهمیت است. نخست آنکه هرچند که چهره اخلاقی و شخصی این تکلیف، بیش از وصف حقوقی آن است، از تضمین‌های قانونی نیز بی‌بهره نیست. بنابراین عدم پایبندی هریک از زوجین به عفاف از جمله می‌تواند مستند درخواست طلاق و صدور گواهی عدم امکان سازش قرار گیرد و در برخی مصادیق شدیدتر، ممکن است موجب سلب صلاحیت والد خطاکار در امر حضانت گردد؛

دوم آنکه هرچند شوهر در التزام همسر خویش به حجاب و عفاف، ذی‌حق است، اما نمی‌تواند خودسرانه و به بهانه تضمین این حق، متمسک به خشونت فیزیکی در فضای خانواده گردد؛ به‌ویژه آنکه التزام به عفاف و حجاب و حفظ حریم خانواده از مصادیق و بازتاب‌های لزوم حسن معاشرت معرفی و قلمداد گردیده است و بنابراین خود نمی‌تواند از آهنگ کلی قاعده معاشرت به معروف فراتر رود و زمینه خشونت‌های خانگی را فراهم کند؛ بلکه تضمین‌های حقوقی این مقرره همواره باید در چارچوب کلی حفظ کرامت زوجه محصور بماند.

در نظام حقوقی انگلیس نیز می‌توان گفت که اگرچه عنوان و چهارچوب شرعی «عفاف» در روابط زوجین در قوانین انگلستان وجود ندارد، اما بسیاری از ارزش‌های مرتبط با آن (مانند اعتماد، وفاداری و احترام به حریم خصوصی) از طریق مکانیسم‌های حقوقی مدرن، سکولار و مبتنی بر عدالت مانند قوانین خانواده، مالی و مقررات مربوط به خشونت خانگی مورد توجه و حمایت قرار می‌گیرند.

فهرست منابع

قران کریم

- اصفهانی (مجلسی دوم)، محمدباقر (۱۴۱۰ق). **بحار الأنوار**، چاپ اول، بیروت: مؤسسه الطبع و النشر.
- ایازی، سید محمدعلی (۱۳۸۶). «نقد و بررسی ادله فقهی الزام حکومتی حجاب». **فصلنامه فقه (کاوشی نو در فقه اسلامی)**، دوره ۱۴، شماره ۵۲-۵۱.
- ایمنی، معصومه و رحمانستایش، محمدکاظم (۱۳۹۹). **وجوب حجاب حکمی فردی با آثار اجتماعی**، پژوهشنامه اسلامی زنان و خانواده.
- حر عاملی، محمد بن حسن (۱۴۰۳). **وسائل الشیعه**، تهران: انتشارات مکتبه الإسلامیه.
- دادمرزی، سید مهدی. (۱۴۰۳). «بررسی فقهی-حقوقی نقش عفت مادر در حضانت فرزند با تأکید بر رعایت حجاب و اشاره به فرهنگ برهنگی در جوامع غربی». **پژوهش تطبیقی حقوق اسلام و غرب**، دوره ۱۱، شماره ۲.
- رشیدرضا، محمد (۱۹۹۵م). **تفسیر القرآن الکریم الشہیر بتفسیر المنار**، چاپ دوم، بیروت: انتشارات دار المعرفه.
- سعیدی، محمدعلی و احمدی موقر، صابره (۱۴۰۰). «ماهیت شناسی تکلیف معاضدت زوجین در قوانین موضوعه ایران و فقه». **نشریه فقه و حقوق خانواده**، شماره ۲۶.
- طباطبایی، سید محمدحسین (۱۳۷۴). **تفسیر المیزان**، جلد ۱۵، چاپ پنجم، دفتر انتشارات اسلامی (وابسته به جامعه مدرسین حوزه علمیه قم).
- طبرسی، ابوعلی فضل بن حسن (بی تا). **مجمع البیان فی تفسیر القرآن**، جلد ۲۰، تهران: مکتبه العلمیه الإسلامیه
- عظیم زاده اردبیلی، فائزه (۱۳۸۷). «مبانی حسن معاشرت به معروف در نظام حقوقی خانواده از منظر قرآن کریم»، **نشریه ندای صادق (فقه و حقوق خانواده)**، شماره ۳۸.
- کاتوزیان، ناصر (۱۳۸۸). **حقوق خانواده، جلد اول (نکاح و طلاق)**، چاپ هشتم (ویرایش جدید با تجدیدنظر کامل و اضافات: چاپ اول)، تهران: شرکت سهامی انتشار.
- مظفر، محمدرضا (۱۳۸۶). **اصول فقه**، تهران: انتشارات دارالفکر.
- مکارم شیرازی، ناصر (۱۳۷۷). **اخلاق در قرآن**، قم: انتشارات مدرسه الامام علی بن ابی طالب (ع).
- مکارم شیرازی، ناصر (۱۳۸۸). **احکام خانواده در پرتو فقه اسلامی**، قم: انتشارات مدرسه الامام علی بن ابیطالب (ع).
- مکارم شیرازی، ناصر (بی تا). **تفسیر نمونه**، انتشارات دارالکتب الاسلامیه.
- موسی پور، سعید؛ اکبر و اسدی، حسن (۱۴۰۳). «مبانی روایی خاص و عام اصل الزام حجاب». **فصلنامه علمی مطالعات الگوی پیشرفت اسلامی ایرانی**، دوره ۱۲، شماره ۴.

مهدوی زادگان، داوود (۱۳۸۶). «پژوهشی در الزام حکومتی حکم حجاب». *مطالعات راهبردی زنان*، شماره ۳۶.

میرحسینی، سید مجید (۱۳۸۴). *پایان نامه بررسی تکالیف غیرمالی زوجین با رویکرد به تحولات اجتماعی اخیر*، دانشگاه تهران.

نوبهار، رحیم و حسینی، سیده‌ام البنین (۱۳۹۴). قاعده «لزوم معاشرت به معروف» در روابط زن و شوهر». *خانواده پژوهی*، دوره ۱۱، شماره ۴۱.

References

- Addey, M. (2023, July 31). *The anatomy of financial settlements after a divorce (alimony): Understanding the court's evaluation of crucial factors*. SSRN. <https://doi.org/10.2139/ssrn.4527322>
- Amara, F. D. (2024, June 4). *Fault-based divorce laws versus no-fault divorce proceedings: A dynamic shift in family law*. SSRN. <https://doi.org/10.2139/ssrn.4920239>
- Children Act 1989, c. 41. <https://www.legislation.gov.uk/ukpga/1989/41>
- Divorce, Dissolution and Separation Act 2020, c. 11. <https://www.legislation.gov.uk/ukpga/2020/11>
- Domestic Abuse Act 2021, c. 17. <https://www.legislation.gov.uk/ukpga/2021/17>
- Equality Act 2010, c. 15. <https://www.legislation.gov.uk/ukpga/2010/15>
- How does adultery affect divorce? Your rights if your spouse cheats*. (2025). Reiss Edwards. <https://reissedwards.co.uk/family-law-blog/how-does-adultery-affect-divorce-your-rights-if-spouse-cheats/>
- Matrimonial Causes Act 1973, c. 18. <https://www.legislation.gov.uk/ukpga/1973/18>
- Online Safety Act 2023, c. 50. <https://www.legislation.gov.uk/ukpga/2023/50>

In Persian

The Holy Quran.

- Ayazi, S. M. A. (2007). A critical examination of the jurisprudential evidence for the governmental obligation of hijab. *Fiqh Quarterly (A New Inquiry in Islamic Jurisprudence)*, 14(51-52), pp. [In Persian]
- Dadmarzi, S. M. (2024). A jurisprudential-legal study of the role of the mother's chastity in child custody with emphasis on observing hijab and a reference to the culture of nudity in Western societies. *Comparative Research of Islamic and Western Law*, 11(2), pp. [In Persian]
- Hurr al-Amili, M. b. H. (1982). *Wasa'il al-Shi'ah*. Maktabat al-Islamiyyah. [In Persian]
- Imani, M., & Rahman-Setayesh, M. K. (2020). The obligation of hijab as an individual ruling with social implications. *Islamic Research Journal of Women and Family*, vol, pp. [In Persian]
- Isfahani (Majlisi II), M. B. (1989). *Bihar al-anwar* (1st ed.). Mu'assasat al-Tab' wa al-Nashr. [In Persian]
- Katouzian, N. (2009). *Family law: Vol. 1. Marriage and divorce* (8th ed., revised with new edition and additions). Sherkat-e Sahami-ye Enteshar. [In Persian]
- Mahdavidadegan, D. (2007). A study on the governmental obligation of the ruling of hijab. *Women's Strategic Studies*, (36), pp. [In Persian]
- Makarem Shirazi, N. (1998). *Ethics in the Quran*. Madrasat al-Imam Ali b. Abi Talib Publications. [In Persian]
- Makarem Shirazi, N. (2009). *Family rulings in the light of Islamic jurisprudence*. Madrasat al-Imam Ali b. Abi Talib Publications. [In Persian]

- Makarem Shirazi, N. (n.d.). *Tafsir-e Nemuneh* [Exemplary commentary]. Dar al-Kutub al-Islamiyyah. [In Persian]
- Mirhosseini, S. M. (2005). *An examination of the non-financial duties of spouses with an approach to recent social developments* [Master's thesis, University of Tehran]. [In Persian]
- Mousapour, S., Ahmadi, A., & Asadi, H. (2024). Specific and general narrative foundations of the principle of the obligation of hijab. *Scientific Journal of Studies on the Iranian-Islamic Model of Progress*, 12(4), pp. [In Persian]
- Muzaffar, M. R. (2007). *Principles of Islamic jurisprudence*. Dar al-Fikr Publications. [In Persian]
- Nobahar, R., & Hosseini, S. U. (2015). The rule of "obligation of consorting with kindness" in marital relations. *Family Research*, 11(41), pp. [In Persian]
- Rashid Rida, M. (1995). *Tafsir al-Qur'an al-karim al-shahir bi-Tafsir al-Manar* [The commentary on the Noble Quran known as Tafsir al-Manar] (2nd ed.). Dar al-Ma'rifah Publications. [In Persian]
- Saeedi, M. A., & Ahmadi Movaghar, S. (2021). The nature of the duty of spousal assistance in Iranian statutory law and Islamic jurisprudence. *Journal of Family Jurisprudence and Law*, (26), pp. [In Persian]
- Tabarsi, A. A. F. b. H. (n.d.). *Majma' al-bayan fi tafsir al-Qur'an* (Vol. 20). Al-Maktabah al-Ilmiyyah al-Islamiyyah. [In Persian]
- Tabatabai, S. M. H. (1995). *Tafsir al-Mizan* (Vol. 15, 5th ed.). Islamic Publishing Office (affiliated with the Society of Seminary Teachers of Qom). [In Persian]